

Ключевые слова: учитель музыкального искусства, этнокультурная воспитательная среда, творческая самореализация.

Summary

Formation of Ethno-Cultural Educational Environment for the Creative Self-Realization of the Future Teachers of Music Art

Shorobura I. M., Vroda L. A.

The author of the article emphasizes the importance of Ukrainian folklore, capable of effectively shaping the worldview, establishing moral and ethical views, and developing common culture of personality.

Along with the general professional competence of teachers, the question of formation of the ethno-cultural competence of the future specialists in the sphere of education and, above all, those who are called to educate the younger generation of Ukrainians is on the agenda.

At the present stage of development of education, the scope of the requirements for the range of professional skills of teachers of artistic disciplines has been expanded, namely, the reflection of the ways and skills of the culture-respective competence, ensuring the external and internal integration of the musical-pedagogical education of the future teacher of music art in creating ethno-cultural educational environment and enriching the content of music-pedagogical education, creative self-realization of students in various kinds of music-pedagogical and artistic-creative activity.

The article analyzes the process of formation of the ethno-cultural educational environment, which is created during the music-pedagogical and artistic-creative activity, in which students have the opportunity to combine personal and professional interests. After all, graduates of the pedagogical institution are the future teachers of music art, teachers-organizers of leisure time of schoolchildren, folklorists-enlighteners, who not only need theoretically to know folk creativity, but also to be able to create ethno-cultural environment, to instil in their pupils the love for their native culture, to form their national consciousness.

Key Words: teacher of music art, ethno-cultural educational environment, creative self-realization.

УДК 78.071.2

Щербініна О. М.,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Ніжин Чернігівської області)

Дитячий фортепіанний цикл як творча лабораторія з розвитку художньо-образних уявлень музиканта

У статті висвітлюються проблеми розвитку художньо-образних уявлень у процесі вивчення дитячої фортепіанної музики. Формування художньо-образних уявлень розглядається як необхідна умова розвитку музичного мислення. Підкреслюється значимість художньо-образних уявлень для подальшої музичної діяльності особистості. Зазначається, що у мистецькій діяльності уявлення служать найважливішою ланкою, що поєднує зовнішній світ і твори мистецтва. Наводиться психологічне розуміння категорії уявлення як результату попередніх сприймань; наголошується на суб'єктивному характері уявлень, їх залежності від особливостей об'єктів сприймання та індивідуально неповторної особистості людини. Виходячи з того, що уявлення виникають й розвиваються в процесі діяльності, яка з необхідністю їх потребує, обґрунтовується роль виконавського репертуару для становлення та розвитку художньо-образних уявлень музиканта.

Невичерпне розмаїття художньо-образного змісту дитячих циклів визначається як підстава для їх широкого впровадження в практику музичного навчання. Автором представлений ретроспективний аналіз розвитку дитячого фортепіанного циклу. На прикладах циклів видатних композиторів проілюстровано яскравість різноманітних художніх образів, визначено типові образні сфери циклів, обґрунтовано розуміння дитячого циклу як «енциклопедії художніх образів».

Ключові слова: творчий розвиток, дитячий цикл, художньо-образні уявлення, репертуар, фортепіанна музика.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В історії музичної педагогіки існують проблеми, що не втрачають своєї актуальності. Саме до таких належить розвиток художньо-образних уявлень. В системі музичної освіти формування художньо-образних уявлень є необхідною умовою для розвитку музичного мислення та основою для подальшої ефективної музичної діяльності особистості. Процес становлення образної сфери особистості має певну специфіку, що актуалізує розробку спеціальних

методик. Визначальним для розвитку художньо-образних уявлень музиканта є змістовне наповнення навчального процесу. Недооціненим у цьому плані залишається жанр дитячого фортепіанного циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Ґрунтовний науковий доробок багатьох поколінь охоплює численні праці, присвячені вивченню дитячої музики як важливого етапу оволодіння багатством музичної культури (Б. Асаф'єв, О. Апраксина, Л. Горюнова, Д. Кабалевський, К. Орф, М. Ройтерштейн). Окремо досліджена художньо-дидактична цінність дитячих циклів (Л. Баренбойм, О. Бахчєв, О. Гнесїна, Є. Ліберман, О. Ніколаєв, Г. Ципїн). У психологічному, методичному, жанровому ракурсі розглядається дитяча музика сучасними вченими (А. Булкін, Н. Мозгалова, Г. Побережна, О. Тимошук). Водночас залишається потреба у розгляді дитячого музичного циклу як чинника розвитку художньо-образних уявлень музиканта, вивченні змістовних аспектів дитячих фортепіанних циклів.

Формулювання цілей статті... Метою статті є обґрунтування впливу дитячих творів на становлення художньо-образних уявлень музиканта; поставлено завдання охарактеризувати історичний процес розвитку дитячого фортепіанного циклу, надати аналіз образного змісту дитячих циклів видатних композиторів.

Виклад основного матеріалу... У мистецькій діяльності особистості уявлення служать найважливішою ланкою, що поєднує зовнішній світ і твори мистецтва. Розглядаючи уявлення як результат психічної роботи індивідуума, дослідники зауважують, що образи попередніх сприймань набувають змін у формі, змісті, зв'язках. Наголошуючи на суб'єктивності вторинних образів (уявлень), вчені підкреслюють, що зміст уявлень залежить як від особливостей об'єктів сприймання, так і від людини, її індивідуально неповторної особистості. «Уявлення – це враження, що народжується в душі і втілює у собі те, що його спричинило» [1, с. 477].

Психологи вказують, що уявлення є узагальненим образом дійсності, який зберігає важливі для особистості властивості об'єкта сприймання. Акцентуючи увагу на динамічному характері уявлень, С. Рубінштейн наголошує, що уявлення – це не механічна репродукція сприйняття, що десь зберігається як ізольований елемент для того, щоб виplistи на поверхню свідомості. Кожного разу за певних обставин уявлення відтворюють образи предметів, явищ та їх властивості [2, с. 308].

Вважається, що уявлення виникають і розвиваються не самі собою, а лише в процесі такої діяльності, яка з необхідністю їх потребує. З огляду на специфіку музичної діяльності, вихідним етапом формування художньо-образних уявлень виступає вибір музичних творів. Звернення до дитячих циклів, збірок, альбомів у музичній практиці пов'язано з рівнем технічної доступності. Проте невисокий рівень технічної складності дитячих циклів не знижує доцільності вивчення їх дорослими музикантами. А. Булкін вказує, що «одна з центральних методологічних проблем вивчення феномена фортепіанного «Дитячого альбому» обумовлена протиріччям між технічною нескладністю музичного тексту та змістом музичного твору» [3, с. 3]. Педагогічний досвід свідчить, що робота над творами дитячих фортепіанних циклів відкриває необмежені можливості для накопичення різноманітних вражень, які з часом перетворюються на стійкі художньо-образні уявлення. Завдання педагога – забезпечити системність цього процесу, сприяти свідомому сприйманню художніх образів та способів їх відтворення. Для підтвердження художньо-образного потенціалу дитячого циклу розглянемо основні етапи його розвитку.

Під впливом прогресивних поглядів французьких просвітителів та ідей розвиваючого навчання (Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці) усвідомлюється суспільна потреба у створенні власне дитячого музичного мистецтва, відбувається становлення жанру дитячої музики у сфері професійної композиторської діяльності. У галузі інструментальної музики розвиток дитячої музики у цей період пов'язаний з педагогічними цілями навчання гри на інструменті. Це «Клавїрна книжечка» В. Ф. Баха, створена Й. С. Бахом для дев'ятирічного сина, «Вправи для клавесину» Д. Скарлатті, написані для португальської інфанти, легкі варіації, сонатини, рондо віденських класиків.

Важливим етапом розвитку дитячої інструментальної музики вважається ХІХ століття. Технологічна еволюція фортепіано, викликавши захоплення домашнім музикуванням, сприяла виникненню нескладних фортепіанних мініатюр, що стали основою виконавського репертуару на початковому етапі навчання. Але тільки у творчості Р. Шумана жанр дитячої інструментальної п'єси набуває глибокого осмислення та багатогранного художнього втілення. Виступивши новатором у дитячій фортепіанній музиці, Р. Шуман привернув увагу слухачів до дитячого світу, правдиво і витончено відтворивши його образи. Продовжуючи традиції, закладені Й. С. Бахом, Шуман прагнув поєднати художні й педагогічні цілі, втіливши найкращі риси свого фортепіанного стилю в «Альбомі для юнацтва». Музичний зміст «Альбому» гармонічно сполучається з «Життєвими правилами для музикантів», а програмність, музичні засоби виразності (фортепіанна фактура, ритм, гармонія) зорієнтовано на специфіку дитячого мислення та можливості ігрового апарату дитини. Охоплюючи широкий діапазон образів дитячого світу, цикл став своєрідною енциклопедією дитячого життя.

Важливі грані світосприйняття дитини відкриваються у «Дитячому альбомі» П. Чайковського. Приводом для створення циклу стало бажання композитора посприяти збагаченню дитячої музичної

літератури, зробити ряд маленьких нескладних уривків з привабливими для дітей назвами. Автор прагнув залучити дітей до дорослих думок і відчуттів у поетичних формах, доступних їхньому сприйманню. Навколишній світ (природа, побут, життєві події) відтворено у циклі не тільки у всій різноманітності, безмежності, але й конфліктності. Намагаючись викликати у дітей правдиві глибокі почуття, П. Чайковський з великою чуйністю й розумінням впливає на дитячу свідомість, підводячи до усвідомлення неоднозначності людських почуттів, переживань. Характерний для стилю композитора принцип розвитку, побудований на зіставленні та боротьбі двох контрастних сфер, присутній у п'єсах збірки. Подібні зіставлення викликають аналогію з відображенням у дитячій свідомості подій тривожного небезпечного «дорослого» світу.

П. Чайковський створив не тільки високохудожні твори, але й написав музику, яка володіє потужним виховним і дидактичним потенціалом. Любов до природи пробуджують п'єси «Зимовий ранок», «Пісня жайворонка», зацікавленість народною музикою формується на автентичному фольклорному матеріалі («Неаполітанська пісенька», «Німецька пісенька», «Старовинна французька пісенька»), поетична інтерпретація побутових танців розвиває інтерес до танцювальних жанрів. Простота музичної мови, ясність художньої ідеї творів, використання зображальних, танцювальних, звуконаслідувальних елементів сприяє формуванню у виконавця відчуття єдності змісту, форми та виразових засобів, а багатство фактури зумовлює можливість використання різноманітних піаністичних прийомів.

Подальше становлення дитячої музики, відбиваючи загальні тенденції розвитку фортепіанного мистецтва, вирізняється значним стильовим розмаїттям. На межі XIX-XX століть дитяча тема знаходить втілення у творчості композиторів-імпресіоністів. Найбільш привабливим для виконавців вважається «Дитячий куточок» К. Дебюссі. Гумористична забарвленість є однією з характерних рис циклу. Це виявляється в англійських заголовках п'єс, пародіюванні етюдів М. Клементі («Доктор Gradusad Parnassum»), цитуванні знаменитого «мотиву томління» Р. Вагнера («Ляльковий кэйк-уок»). Зорієнтованість на дитяче сприймання визначила звернення композитора до жанру сюїти, для якої характерне членування на лаконічні самостійні частини, яскравість художньо-образного змісту. Прагнення конкретності музичних образів зумовило пріоритет принципу програмності, що відбився у назві кожної мініатюри. Домінування мажорного ладу, сполучення мажорних тональностей із швидкими та жвавими темпами передає життєрадісність, рухливість, невгамовність, притаманну поведінці дітей. Картину бурхливого дитячого життя посилює жанрове різноманіття п'єс циклу. Збагативши палітру виразових засобів за рахунок максимального використання колористичних властивостей фортепіано, К. Дебюссі по-своєму втілює наївний та мудрий, казковий та реальний, серйозний та жартівливий світ дитинства, залишивши чудові музичні образи, зрозумілі сучасним дітям.

Створюючи нескладні твори засобами сучасного «великого» мистецтва, композитори з усією повнотою відображають у них найяскравіші художні образи. Дивовижною доступністю, ясністю й простотою виділяється цикл С. Прокоф'єва «Дитяча музика». Це програмна сюїта, основу якої складають сюжети-зарисовки про літній день, проведений дитиною. Всі п'єси циклу мають програмні назви, пов'язані зі світом дитячих уявлень. Композитора цікавить та реальність, про яку діти знають із власного досвіду, з якою вони повсякденно зустрічаються. Очевидно цим пояснюється відсутність у циклі незвичайних, екзотичних сюжетів та персонажів. У музиці Прокоф'єва важливе місце належить рухливим образам. Композитор витончено передає пластику руху і жесту. Домінування у збірці яскравих у жанровому плані п'єс дало підстави називати її маленькою енциклопедією танців та маршів Прокоф'єва (Г. Шестаков).

Важливим аспектом формування художньої свідомості юнацтва є знайомство з музикою вітчизняних композиторів. Сучасні дослідники зазначають, що «широка палітра засобів музичної виразності – від традиційних і до сучасних – свідчить про те, що фортепіанна творчість українських композиторів для дітей знаходиться в постійному динамічному розвитку» [4, с. 14]. Традиції, започатковані Р. Шуманом, знайшли продовження у творах багатьох українських композиторів: циклі «24 дитячі п'єси для фортепіано» В. Косенка, «Дитячій музиці» В. Сильвестрова, «Дитячому альбомі» М. Кармінського, сюїті «Цирк» Л. Шукайло, збірці О. Іванька «Смарагдова скринька» та багатьох інших.

Проблема вивчення сучасної музичної мови завжди перебувала в центрі уваги музикантів-практиків. «Якщо ми хочемо, щоб сучасний школяр виріс у гармонійно розвинуту особистість, здатну до повноцінного спілкування з художніми цінностями, у тому числі і з сучасними, потрібно готувати його до цього невідкладно», – закликала О. Рудницька [5, с. 104]. Ефективне запровадження даного підходу забезпечить звернення до циклу Г. Саська «Мозаїка». Переосмисливши найкращі традиції європейської й української фортепіанної школи крізь призму оригінального авторського стилю, композитор у яскравих образах відобразив різноманіття навколишнього світу. Це традиційні для дитячої музики казкові теми, опоетизовані образи природи, п'єси з вираженим національним забарвленням, характерними жанровими ознаками. Художня ідея збірки зумовила органічне включення до «Мозаїки» сюїти «Граю джаз!».

Набувши надзвичайної популярності у педагогічній практиці, сюїта Г. Саська засвідчила одну з важливих тенденцій оновлення дитячого репертуару – звернення до джазової музики.

Вивчення дитячої фортепіанної музики, написаної композиторами різних часів, музики, насиченої знайомими, близькими, хвилюючими образами, відкриває широкі перспективи для художньо-естетичного та музично-виконавського розвитку особистості. Зіставлення близьких за образним змістом творів дає можливість порівняти засоби музичної виразності різних композиторів, виділити схожі і відмінні прийоми. Так, п'єси, що відображають рухливі образи, – «Квач» С. Прокоф'єва, «Скакалочка» В. Косенка, «Жмурки» Р. Шумана – об'єднує швидкий темп, яскрава динаміка, безперервність руху. Однак ладово-гармонічні особливості музики вказують на її різне стильове походження. У таких творах, як «Колискова» В. Косенка, «Дитина, що засинає» Р. Шумана, «Колискова» А. Казелли домінуючим засобом створення художнього образу виступає ритмічна фігурація колискової, яка відтворює ефект гойдання. При цьому, хоча обидві колискові написані композиторами ХХ століття, вони не менше контрастують між собою, аніж із п'єсою Р. Шумана. Всі три твори відрізняються своєрідною гармонічною мовою, типом фактури, тембральним колоритом та способами тематичного розвитку. Ефективність співставлення музичного матеріалу дитячої музики розповсюджується і на виконавську сферу, актуалізуючи потребу опанування відповідними виконавськими засобами.

Висновки... Складаючи основу будь-якої творчої діяльності, художньо-образні уявлення особистості розвиваються впродовж тривалого часу. Нерідко цей процес спирається на художню інтуїцію, характеризується спонтанністю. Натомість впорядкований розвиток художньо-образних уявлень шляхом доцільного вибору репертуару надасть змогу сформувати цілісну систему знань та умінь, здатних забезпечити продуктивність творчої діяльності музиканта. Навіть загальний огляд художньо-образного змісту популярних дитячих циклів дозволяє розглядати цей жанр як «енциклопедію художніх образів», а ставлення до циклів як до творчої лабораторії, що надає можливості експериментувати з образами свідомості, відкриває широкі перспективи для керованого розвитку художньо-образних уявлень. Поданий нами ретроспективний аналіз становлення дитячого фортепіанного циклу має скласти методичне підґрунтя в практиці музиканта-педагога при виборі навчально-виконавського репертуару.

Висока художня та дидактична цінність дитячого циклу визначає перспективи подальших досліджень, пов'язаних із детальним вивченням окремих фортепіанних циклів у світлі проблем розвитку образного мислення та виконавських умінь музиканта.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антология мировой философии: в 4-х томах. - Т.1. - Ч.1. – Москва: Мысль, 1969. – 576 с.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – В 2х т. – Т. 1 / Сергей Леонидович Рубинштейн. – Москва: Педагогика, 1989. – 488 с.
3. Булкін А. І. Фортепіанний дитячий альбом: шляхи становлення, поетика жанру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Булкін Арнольд Іллч. – Київ, 2005. – 19 с.
4. Тимошук О. Є. Фортепіанні цикли для дітей у творчості українських композиторів: образно-художній аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Тимошук Олександра Євгенівна. – Одеса, 2011. – 19 с.
5. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: Проблеми сучасної педагогічної освіти: Навчальний посібник / Оксана Петрівна Рудницька. – Київ: УЗМН, 1998. – 248 с.

Транслітерований список літератури:

1. Antologiya mirovoj filosofii: v 4-h part, Volume 1, part 1, Moskva, My'sl', 1969, 576 p.
2. Rubinshtejn S. L. Osnovy' obshhej psixologii. V 2h part. Volume 1, Moskva, Pedagogika, 1989, 488 p.
3. Bulkin A. I. Fortepiannyi dytiachyi albom: shliakhy stanovlennia, poetyka zhanru. avtoref. dys. Na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznnavstva, spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kyiv, 2005. 19 p.
4. Tymoshchuk O. Ye. Fortepianni tsykly dlia ditei u tvorchosti ukrainskykh kompozytoriv: obrazno-khudozhnii aspekt, avtoref. dys. nazdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznnavstva, spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Odesa, 2011, 19 p.
5. Rudnytska O. P. Muzyka i kultura osobystosti: Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity: Navchalnyi posibnyk. Kyiv, UZMN, 1998, 248 p.

Аннотація

Детский фортепианный цикл как творческая лаборатория по развитию художественно-образного мышления музыканта
Щербинина О. Н.

В статье освещены проблемы развития художественно-образных представлений в процессе изучения детской фортепианной музыки. Формирование художественно-образных представлений рассматривается как необходимое условие развития музыкального мышления. Подчеркивается значимость художественно-образных представлений для дальнейшей творческой деятельности музыканта. Отмечается, что в художественной деятельности представления служат важнейшим звеном, соединяющим внешний мир с произведениями искусства. В статье представлено психологическое понимание категории представления как результата предыдущих восприятий; акцентируется внимание на субъективном характере представлений, их зависимости от особенностей объекта восприятия, а также индивидуально неповторимой личности. Исходя из того, что представления возникают и развиваются в процессе деятельности, которая их востребует, обосновывается роль исполнительского репертуара для становления и развития художественно-образных представлений музыканта. Неисчерпаемое разнообразие художественно-образного содержания детских циклов рассматривается как основание для их широкого внедрения в практику музыкального обучения.

Автором представлен ретроспективный анализ развития детского фортепианного цикла. На примерах циклов выдающихся композиторов проиллюстрированы яркость и разнообразие художественного содержания детских пьес, выделены типичные образные сферы, к которым обращаются композиторы, обосновано понимание детского фортепианного цикла как «энциклопедии художественных образов». Доказывается, что использование детских циклов в качестве творческой лаборатории, которая предоставляет возможность экспериментировать с образами художественного сознания, открывает путь к упорядоченному целенаправленному развитию художественно-образных представлений музыканта в процессе исполнительской практики и позволяет сформировать целостную систему художественных знаний и исполнительских умений.

Ключевые слова: творческое развитие, детский цикл, художественно-образные представления, репертуар, фортепианная музыка.

Summary

Children's Piano Cycle as a Creative Laboratory for the Development of Artistic-Imaginative Thinking of the Musician.

Shcherbinina O. M.

The article highlights the problems of development of artistic images in the process of children's piano music studying. Formation of artistic images is considered as a necessary condition for the development of musical thinking. It is noted that in the artistic activity representations serve as the most important link connecting the external world with works of art.

The article presents a psychological understanding of the category of representation as a result of previous perceptions; attention is focused on the subjective nature of representations. Proceeding from the fact that representations arise and develop in the process of activities that require them, the role of the performing repertoire for the formation and development of artistic-figurative representations of the musician is justified. Inexhaustible variety of artistic-imaginative content of children's cycles is considered as the basis for their widespread introduction into practice of musical education.

The author presents the retrospective analysis of the development of the children's piano cycle. Examples of cycles of outstanding composers illustrate the brightness and diversity of the artistic content of children's plays. It is proved that the use of children's cycles as a creative laboratory opens the way to the orderly, purposeful development of the artist's imaginative representations in the process of performing practice.

Key Words: creative development, children's cycle, artistic-figurative images, repertoire, piano music.